

ÕIGUS OLLA ERILINE

Tõnis Vilu. Kink psühholoogile. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 82 lk.

Pean tunnistama, et bipolaarsest häirest ei olnud mul enne Tõnis Vilu luulekogu „Kink psühholoogile” lugemist mingeid teadmisi. Pidin pisut guugeldama, et aimu saada, mis see on ja mida tähendab sellega elada, milliseid piire see haigus inimesele seab ja kuidas ümbritsevad peaksid sellega suhestuma. Ma ei ole kindel, kas Vilu luulekogu mõistmiseks on selline teadmine tingimata vajalik, sest luulest võiks ju aru saada ka ilma eelneva uurimistööta, aga see teadmine aitas siiski tekstidele konteksti luua.

Iseenesest ei ole psüühikahaiguse kujutamine luules midagi erakordset. Näiteks Ameerika luuletaja Anne Sextoni (1928–1974) looming kajastab luuletaja depressiooni kogemust.

Eesti kirjanduses on psüühikahäire luule ainesena märksa ebatavalisem, sest haigusi üldse ei ole peetud eriti poeetiliseks teemaks. Teisalt on haigused ümbritsetud tihedast kultuuriliste tähenduste võrgustikust, mis kujundab viise, kuidas teatud haigusi mõistetakse. Leidub nii romantiseeritud kui ka häbimärgistatud haigusi, nende hulka kuuluvad näiteks vähk ja tuberkuloos, millega seotud müütides on kirjutanud Susan Sontag uurimuses „Haigus kui metafoor” (1978, e k 2002).

Üheks stigmatiseeritud haiguste gruppiks on ka psüühikahäired. Tõenäoliselt ei ole nende põdemist väga kerge avalikult tunnistada, sest sellega võib kaasneda ümbritsevate inimeste mõistmatus või ka halvaks panu. Lihtsam võiks olla sellisest kogemusest kirjutada, olgu siis blogi pidades või oma haiguse kogemust kirjanduseks muutes.

Haiguse poetiseerimise muudab keerukaks see, et haiguse kehaline kogemus ei ole enamasti kuigi poeetiline. Psüühikahaigustega on ehk teisiti, sest need seostuvad rohkem vaimse kogemusega, mis võib teatud juhtudel vallandada inimeses loovuse. Psühhopatoloogia ja loovuse seostamine ongi üks vanemaid kultuuriarhetüüpe.

Haiguse kujutamine luules on oluline inimliku kogemuse väljendusena, mõtestades seda, mida tähendab olla haige, kuidas see mõjutab maailmapilti, igapäevarealsuse tajumist, suhteid teistega jpm. Haige olemine võib anda erilisi kogemusi, mis tervena ei ole kättesaadavad ja millest luuletamine toob ühe individuaalse elamuse lugejale lähemale. Kas see on ka poeetiline, sõltub luuletajast, sellest, kuidas ta oma läbielamised sõnastab, millise vormi neile annab.

Nathan Gower on leidnud, et just metafoore kasutav poeetiline kujutusviis on võimeline psüühilise haiguse kogemust edasi andma nii, et meie, kel see kogemus puudub, seda mõistaksime.¹ Seega on kogemuse adekvaatseks väljendamiseks oluline mitte ainult vahetu teadmine, vaid ka poeetilise keele valdamine.

Tõnis Vilu püüabki oma psüühikahaiguse kogemust luuleks muuta. Raamatu tagakaanel selgitab ta, et elu bipolaarsena tähendab pidevat ootus-ärevust ja elu lõpuni tablettide võtmist, sest pole teada, millal midagi halba võib juhtuda: „Ja nii ma ootan õnnetust, püüdes ette arvata, millal ta tuleb.”

¹ N. Gower, Madness defamiliarized: The value of poetic description of mental illness. – Expositions. Interdisciplinary Studies in the Humanities 2014, kd 8, nr 1, lk 29–37.

Tegemist on autobiograafilise luulega, mis annab edasi bipolaarse häire kogemust depressiooni ja kõrgenenud meeleolu vaheldumisi kujutamise kaudu, püüdes luua ettekujutust psüühiliste seisundite kõikumisest. Perioodid, kus „olin jõuetu ja tühi”, vahelduvad perioodidega, kus „Iha, iha täitis meeli” (lk 23).

Haiguse põhjustatud meeleseisundid ja maailma tajumise viis on otsekui filter, mille kaudu loodud tekstuaalne kujutis peaks lugeja viima bipolaarse häire kogemise maailma. Kuivõrd suudab lugeja sellesse kogemusse sisse elada, sõltub kindlasti ka tema eelhäälestusest ja teadmistest. Teisalt tekib küsimus, kuivõrd saab haiguse kogemust kujutada nii, et see mõjuks mitte ainult haiguse kirjeldusena, vaid poeetilise üldistusena.

Teemaasetuselt on Vilu luule sotsiaalne, sest see tegeleb tänapäeva ühiskonna olulise probleemiga – psüühiliste haigustega ja psühhofarmakonide rolliga mitte ainult nende haiguste ravis, vaid laiemalt isiksuse kujundajana või muutjana. Psühhofarmakone kasutatakse tänapäeval ehk liigagi laialdaselt ja see on toonud kaasa ka nendest sõltuvuse problemaatika, millest Vilugi oma luuletustes kirjutab.

Kas lisaks igapäevaelu ja inimsuhete mõjutamisele määratleb haigus ka identiteeti, seda, kes me oleme ja kuidas me maailma mõistame? Kuidas me peaksime suhtuma omaenda haigusesse? Luulekogu tõstatab neid küsimusi, näidates haiguse mõju isiksusele. Bipolaarse häire puhul võib see olla üsna destrukttiivne, näiteks tuua kaasa mõtisklused enesetapuvõimaluste üle (lk 61). Ravimite tarvitamine on küll väljapääs, aga teisalt tekitab nende eluaegne tarvitamine sõltuvust ja muidki probleeme. Luuletustes puudutataksegi haiguse ravi, st psühhofarmakonide tarbimise tegelikke tagajärgi, mis toovad autorile kaasa uusi muresid: „valu, / igavene teadmine pöördepunktist, seinast, / mis oli, ja uutest varisemistest, / mis alles ees” (lk 26). Samuti kirjutab luuletaja lapse saamise hirmust, kartes, et äkki on tulevasel lapsel ravimite tõttu midagi viga.

Kas haigus on patsiendi oma või kuulub hoopis meditsiinile? Kui palju me saame ise raviprotsessis kaasa rääkida? Tänapäeval on küll võetud omaks vaatenurk, mille järgi patsient on raviprotsessis arstiga võrdväärne osaline, aga see eeldab ühelt poolt haritud patsienti ja teisalt arsti, kes on vaba nõukogude ajast pärit paternalistlikust hoiakust, mille järgi arst on kõikvõimas otsustaja ja patsient kuulekas käsutäitja, kes liigseid küsimusi ei esita.

Luuletaja mõtisklebki arsti ja patsiendi suhte üle: „Ma pidavat neid tablette võtma elu lõpuni ja / tablette saab Doktori käest. Kas ta jääb minuga / ikka päris lõpuni? Veel vanuigi kohtume tänaval, / patsient ja arst, aga kuna kohtume õitsevate pärnade / all, siis me teineteist ära ei tunne. Või tuleb mul neid / doktoreid veel kümneid?” (lk 26) See on otsekui sõltuvussuhe, samal ajal on see ka emotsionaalne, tuues kaasa nii vastastikust sümpaatiat kui ka antipaatiat. Ent nagu igas sõltuvussuhtes, on selleski oma võimumaatriks, oma tugevam ja nõrgem pool, ning üldjuhul on nõrgemaks pooleks patsient, kel puudub meditsiiniline kompetentsus oma ravi üle otsustamiseks. Luuletaja tajubki selle suhte olemuslikku ebavõrdsust. Näiteks kirjutab ta probleemsest suhtest psühhiaatriga, kes solvus, kui sai teada, kuidas autor on temast avalikult kirjutanud. Luuletajal tuli leida uus psühhiaater, et oma ravi jätkata.

Haigused seostuvadki tihedalt ühiskondlike võimuhete ja võimukasutusega. Meie haiguste kohta on palju infot erinevates infosüsteemides ja selle kättesaadavus tähendab ka võimu meie üle. Kui saadakse teada meie haigusest, võidakse keelduda andmast meile pangalaenu või autojuhtimisõigust või keelduda meid tööle võtmast. Me ei saa ise eriti kontrollida sellise info kasutamist, kuigi andmekaitseseadus peaks meid justkui kaitsma. Ent tegelikkus on, nagu alati, teistsugune, kui abstraktsed seadused ette näevad.

Oleme loonud ühiskonna, kus mingi diagnoosi tõttu võidakse inimesi diskrimineerida, ja sellises ühiskonnas oma

haigusest avalikult kirjutamine on otsekui vastupanuakt või isegi mäss nende diskursuste ja hoiakute vastu, mis sunnivad inimest oma haigust peitma ja häbenema või tundma end selle tõttu stigmatiseerituna. Me oleme omaks võtnud seisukohad, et teatud haigustest, nagu psüühikahäiretest, ei ole alati sobiv kõnelda või kirjutada. Kui keegi seda tabu rikub, siis vaadatakse teda haletsevalt või imestunult, harva mõistva empaatiaga.

Teisalt ümbritsevad meid diskursused, mille järgi haigus on inimese enda süü ja seetõttu otsekui karistus vale käitumise eest. Selline vaatenurk seostub arusaamaga, et haigused on ennetavad, tuleb ainult „õigesti”, st tervislikult elada. Paraku ei anna ükskõik kui tervislik elustiil terve olemise garantiid, sest haigustel on palju erinevaid tekkepõhjusti. Ent haiguse tajumine karistusena ja sellega kaasnev süütunne muudab haige eriti haavatavaks.

Luuletaja kirjutabki sellest, kuidas haigus tekitab protesti maailma vastu, rõhutades: „Ma värvin endal huuled punaseks.” See metafoor kujundab luulekogu tähendust ka visuaalselt, kaanefoto kaudu.

Kas protest tuleneb haige olemise kogemusest, ümbritsevate suhtumisest

luuletajasse kui haigesse või hoopis meditsiinisüsteemist, mis ümbritseb haigust oma spetsiifiliste jäikade raamidega? Süsteemi olemusse kuulub ka vajadus oma probleemist bürokraatlikus keeles kirjutada ehk siis tarve vormistada puue ja/või töövõimetus. Vilu kirjutab sellestki (lk 30–32) kui arusaamatust kogemusest, kus tuleb oma haigus suruda arvukate lahtrite bürokraatlikku keelde. Luuletaja protest on suunatud seega ühiskonna, meditsiinisüsteemi, aga võib-olla ka iseenda või oma haiguse vastu.

Viimase aja terviseedendamise teemalised arutlused on toonud esile mõtte, nagu ei tohiks enam haige olla, sest see muudab inimese töövoimetuks, koormaks ühiskonnale ja haige inimese ravimine „raiskab” riigi raha. Tõnis Vilu luule toob esile just vastupidise seisukoha, rõhutades õigust olla haige ja õigust oma eripära tunnustamisele. Ehk aitab konkreetse haiguse kogemusest kirjutamine kaasa ka ühiskonna hoolivamaks muutumisele, sest haiguste kirjanduslikud representatsioonid mängivad olulist rolli inimeste arusaamade kujundamises.

EVE ANNUK